

PROPOZYCJE „ETHOSU”

Anna Kołodziejska, *Karol Wojtyła – dramaturg. Twórczość dramatyczna oraz związki Karola Wojtyły z Teatrem Rapsodycznym*, patronat honorowy: Centrum Myśli Jana Pawła II, Warszawa [b.r.w.], ss. 240, ilustracje.

Książkę Anny Kołodziejskiej przenika przekonanie o zasadniczej jedności dzieła Karola Wojtyły–Jana Pawła II oraz o potrzebie poznania jego twórczości dramatycznej w celu lepszego zrozumienia zarówno samego dzieła, jak i osoby jego autora. Autorka koncentruje się na trzech dojrzałych utworach Wojtyły: *Brat naszego Boga*, *Przed sklepem jubilera* i *Promieniowanie ojcostwa*, analizując na ich podstawie realizację i rozwój konwencji rapsodycznej w twórczości przyszłego Papieża. Analiza dramatów poprzedzona została prezentacją stanu badań nad spuścizną literacką Wojtyły (zob. s. 13-48), historii jego zainteresowania teatrem i działalności jako aktora, autora i teoretyka teatru (zob. s. 49-70), a także dziejów Teatru Rapsodycznego, jego założeń teoretycznych i stosowanych w nim technik aktorskich (zob. s. 71-82). Omówienie dramatów Wojtyły (zob. s. 83-132) autorka uzupełniła przeglądem ich inscenizacji teatralnych oraz adaptacji kinowych i radiowych, a także recepcji krytycznej poszczególnych realizacji (zob. s. 133-156). Analiza zebranego materiału doprowadziła Kołodziejską do wniosku, że w zestawieniu „z pisanymi często na ten sam temat kazaniem i pracami naukowymi można odczytać jego dramaty jako swoistą katechezę” (s. 157) bądź ilustrację do dzieł filozoficznych i etycznych (por. tamże). Śledząc rozwój twórczości przyszłego Papieża, autorka dostrzegła „stopniowe pogłębianie [...] stylistyki teatru słowa” (tamże). Wskazała także na trudności związane z realizacją utworów Wojtyły poza tą stylistyką: „Kolejne próby odejścia od wpisanej w strukturę tych dramatów rapsodyczności i stworzenia na ich bazie efektownych widowisk budziły wiele kontrowersji i jeszcze silniej odsłaniały powiązanie treści tych tekstów z formą. Realizacje w konwencjach teatru psychologicznego lub realistycznego nie przynosiły ostatecznie satysfakcjonujących rezultatów” (s. 158). Interesujące dopełnienie rozważań teoretycznych stanowią zamieszczone w książce rozmowy, które autorka przeprowadziła z Andrzejem Marią Markowskim, realizatorem wszystkich trzech głównych dzieł dramatycznych Woj-

tyły, i Krzysztofem Zanussim, reżyserem filmu *Brat naszego Boga*, lecz także plenerowej inscenizacji *Hioba*.

Ważną częścią omawianej książki są zawarte w niej liczne ilustracje, wśród których na szczególną uwagę zasługują reprodukcje plakatów teatralnych oraz fotosy z przedstawień.

Autorka opatrzyła również swoją pracę zestawieniem najważniejszych dat życia i twórczości Karola Wojtyły–Jana Pawła II, bibliografią oraz indeksem osób (a także streszczeniem w języku angielskim i francuskim).

Napisaną przystępnym i dynamicznym językiem książkę Anny Kołodziejkiej można polecić szerokiemu gronu czytelników jako wieloaspektowe wprowadzenie w problematykę twórczości dramatycznej Wojtyły i jego wizji teatru.

P.M.

Krzysztof Dybciak, *Wokół czy w centrum literatury? Studia o krytyce i eseju*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2016, ss. 383.

Czy krytyka literacka stanowi integralną część literatury, czy sytuuje się niejako obok niej, czy współtworzy kierunki literackie swoich czasów, czy też jedynie śledzi je, komentuje i ocenia – to fundamentalne pytania stawiane przez jej teoretyków. Krzysztof Dybciak przedstawia swoje stanowisko w tej kwestii w wydanym niedawno zbiorze studiów *Wokół czy w centrum literatury?*

Zbiór ten – jak wynika z „Noty bibliograficznej” – zawiera, opracowane na nowo, związane tematycznie z tytułowym pytaniem teksty publikowane w latach 1972-2013 oraz jeden niepublikowany wcześniej (*Międzywojenna krytyka literacka*). W tomie nie zamieszczono, jak to się zwykle czyni w tego typu publikacjach, wstępu ani posłowania – sama struktura książki ujawnia bowiem zamiar autora i wskazuje, że jest to w pewnym sensie całościowe opracowanie tematu. Najważniejsze odpowiedzi padają już w części pierwszej, kolejne części przynoszą ich egzemplifikację, rozwinięcie i pogłębienie.

Owa część pierwsza, teoretyczna, obejmuje artykuły dotyczące istoty krytyki literackiej i jej funkcji, analizy i interpretacji tekstu krytycznoliterackiego, związków między krytyką a hermeneutyką, a także między krytyką a wypowiedzią poetycką. W części tej przedstawiona zostaje również specyfika gatunkowa i poetyka eseju.

Druga część ma charakter historycznoliteracki, oprócz wspomnianej już charakterystyki krytyki międzywojennej znalazły się w niej rozważania o krytycznoliterackich dokonaniach Teodora Parnickiego, Witolda Gombrowicza, Jerzego Andrzejewskiego, Czesław Miłosza, o postawie intelektualnej Tymona Terleckiego i wielostronnej aktywności twórczej Stefana Kisielewskiego.

Część trzecia poświęcona została współczesności: eseistyce filozoficzno-religijnej z lat 1945-1985, formom eseistycznym w piśmarstwie Jana Józefa Szczepańskiego, Jana Pawła II, Andrzeja Kijowskiego, znaczeniu dokonań Jana Błońskiego i Jana Prokopa dla rozwoju polskiej krytyki literackiej oraz obecnym w niej pierwiastkom programowości. Autor wykroczył tu nieco poza główny nurt swoich dociekań, poświęcając uwagę także dwóm przedstawi-

cielom dziedziny muzykologii i krytyki muzycznej: Bohdanowi Pocięjowi i Mieczysławowi Tomaszewskiemu (notabene znanym naszym czytelnikom z esejów publikowanych na łamach „Ethosu”).

Czwarta, ostatnia część tomu zawiera „bez mała recenzyjne” – jak pisze Dorota Heck (por. tekst na okładce) – omówienia wybranych dzieł eseistów, krytyków i teoretyków literatury: Zygmunta Kubiaka, Elwiry Witały i Wiktora Woroszyłskiego, Wojciecha Karpińskiego, Tomasza Burka, Macieja Urbanowskiego oraz Krzysztofa Krasuskiego.

Tak jak na początku drugiej dekady wieku dziewiętnastego Stanisław Kostka Potocki pisał o potrzebie wprowadzenia krytyki literackiej w Polsce, tak u schyłku kolejnego Krzysztof Dybciak w swoich *Refleksjach o XX-wiecznej krytyce literackiej i jej badaniach* pisał o potrzebie rozwijania namysłu nad nią w warunkach wolnych od ograniczeń wynikających z ustroju totalitarnego oraz o konieczności wydawania prac krytyków celowo przemilczanych w czasach PRL-u. Zwieńczenie tomu tym właśnie podsumowującym artykułem wydaje się wskazywać, że zdaniem autora po upływie dwóch dekad postulaty te pozostają nadal aktualne.

Literaturoznawcom książki cenionego badacza nie potrzeba rekomendować. Polecamy ją zatem tym czytelnikom, którzy chcą zyskać ogólny pogląd na zagadnienia polskiej krytyki literackiej i eseistyki – dziedzin stanowiących przecież istotny obszar współczesnej kultury.

M.Ch.

Timothy Michael, *British Romanticism and the Critique of Political Reason*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 2016, ss. 283.

Romantyzm i oświecenie to epoki często sobie przeciwstawiane zarówno w historii literatury, jak i w historii idei. W swojej pracy poświęconej analizie namysłu brytyjskich romantyków nad podstawami myśli politycznej Timothy Michael podważa jednak ten pogląd, ukazując interesujące oblicze epoki romantyzmu jako okresu recepcji oświeceniowej myśli politycznej z jej ambicją, by w oparciu o ludzki rozum wprowadzać porządek w chaotycznym ludzkim świecie, często uciekającym się do przemocy – a także z obecnym w tej myśli przekonaniem, że to właśnie rozum może sprawić, iż wolność i sprawiedliwość wykrócą poza sferę idei i staną się rzeczywistością. Chociaż „przymierze” romantyzmu z rozumem nie jest intuicyjnie przyjmowaną oczywistością – pisze Michael – charakterystyczna dla tej epoki obrona wyobraźni twórczej łączyła się w przypadku wielu utworów literackich, jak choćby *Preludium* Williama Wordswortha, z krytyką bądź obroną rozmaitych postaci rozumu. Konflikt między wyobraźnią a rozumem to – jego zdaniem – pod wieloma względami konstrukt epoki późniejszej, postromantyzmu.

Michael analizuje pytania, jakie stawiali sobie brytyjscy romantycy: Jak zdefiniować wolność i sprawiedliwość? Jak określić roszczenia rozumu? Czym jest działanie racjonalne? Jakie są warunki „poznania” czegokolwiek w dziedzinie tak złożonej jak polityka? Jak dokonać „skoku” z płaszczyzny idei do świata

rzeczywistego? Jak dzięki rozumowi przezwyciężyć interesy klasowe, dominację instytucji w życiu publicznym i dążenie jednostek i grup społecznych do posiadania władzy? „W sercu romantyzmu brytyjskiego – podkreśla Michael – leży rewizja, test i krytyka możliwości politycznych rozumu oraz dostępnych mu typów wiedzy” (s. 2). Korzenie nawet najwcześniejszych przejawów myśli romantycznej należy, jego zdaniem, upatrywać w „wieku krytyki”, o którym pisał już Immanuel Kant. Romantyzm stanowił bowiem przedłużenie zasadniczej intelektualnej orientacji tamtego czasu, zmierzając do przezwyciężenia – przez świadomie podejmowaną medytację nad ludzkim umysłem – impasów myślowych, w które popadło późne oświecenie. Wypracowana w ten sposób epistemologia pozostaje w istotnej relacji do koncepcji politycznych również powstałych w epoce romantyzmu. Okres ten jawi się zatem jako synteza oświeceniowych rewolucji, jako próba przezwyciężenia z jednej strony konfliktu między empiryzmem a racjonalizmem, a z drugiej terroru racjonalizmu politycznego, jako sceptycyzm wobec dychotomii intelektualista–poeta, jako próba ukazania, że konflikt między podmiotem a przedmiotem (i jego możliwe rozwiązanie) przekłada się na rzeczywistość polityczną, a wreszcie jako zwrot „ku wnętrzu”, który wcale jednak nie oznacza wycofania się z dziejów czy z rzeczywistości politycznej, lecz stanowi próbę określenia, w jakim stopniu wolność polityczna może znaleźć ugruntowanie w racjonalności. Kolejne części pracy Michaela stanowią rozwinięcie wszystkich tych myśli.

W części pierwszej, „Conceptual Orientations” [„Ukierunkowania pojęciowe”], autor podejmuje problematykę korzeni romantyzmu, które dostrzega z jednej strony w rewolucji kopernikańskiej Kanta, a z drugiej w wydarzeniu rewolucji francuskiej. W części drugiej, „The Rhetoric of Hurly-Burly Innovation” [„Retoryka innowacji zgiełku”], analizuje Edmunda Burke’a krytykę metafizyki politycznej i Mary Wollstonecraft obronę politycznego rozumu sformułowaną w adresowanym przez nią do Edmunda Burke’a pamflocie *The Rights of Men*, a także zwroty lingwistyczne w myśli Williama Godwina na temat sprawiedliwości politycznej. W części trzeciej, „The Literature of Justice and Justification” [„Literatura sprawiedliwości i usprawiedliwienia”] Michael podejmuje namysł nad pismami teoretycznymi i utworami poetyckimi Samuela T. Coleridge’a i Williama Wordswortha jako wyrazem ich dyskusji z poglądami przede wszystkim empirystów, a w szczególności Davida Hume’a i dokonanej przez niego negacji przyczynowości. W ostatniej, czwartej części książki, „Poetry and Poetics of the Excursive and Unbound Mind” [„Poezja i poetyka dygresyjnego, wyzwolonego umysłu”], Michael analizuje utwory poetyckie Wordswortha (wstęp do wydania *Ballad lirycznych* – napisanych wraz Coleridge’em – z roku 1802, *Dom w Grasmere* i *Wycieczkę*) oraz Percy’ego B. Shelleya (między innymi poemat *Prometeusz wyzwolony*).

Wielką zaletą pracy jest interdyscyplinarne, ogólnohumanistyczne podejście autora, który okazuje się specjalistą z zakresu tak historii myśli politycznej, jak i historii idei oraz historii literatury, a także poezji epoki romantyzmu. W książce znajdujemy interesujące odniesienia do myśli nie tylko romantycznej, ale także znacznie późniejszej – liczne są nawiązania z jednej strony do klasycznej filozofii greckiej, przede wszystkim Platona i Arystotelesa, z drugiej zaś do filozofii Martina Heideggera i Hannah Arendt. Również odniesienia poetyckie

wykraczają poza zakres literatury romantycznej – pojawiają się na przykład interesujące nawiązania do poezji Williama B. Yeatsa.

Praca Timothy’ego Michaela ukazuje charakterystyczny dla humanistyki amerykańskiej sposób prowadzenia badań literaturoznawczych, które nie ograniczają się do tekstologii czy analiz teoretycznoliterackich, ani też nie skupiają się na twórczości jednego autora. Ich istotę stanowi natomiast analiza utworów literackich prowadzona w ich możliwie najszerszym kontekście historycznym oraz ideowym. Badania te w interesujący sposób ukazują wewnętrzną jedność i ciągłość kultury, wskazując, że wyróżnianie w niej odrębnych dziedzin i czynienie ich przedmiotami odrębnych analiz może prowadzić do uproszczeń i nie pozwala na percepcję kultury jako swoistej siatki pojęć oraz kategorii obecnych we wszystkich przejawach intelektualnej aktywności człowieka.

Książkę polecamy czytelnikom zainteresowanym problematyką styku filozofii osiemnastego i dziewiętnastego wieku z kulturą literacką tego okresu, badaczom literatury angielskiej oraz kulturoznawcom.

D.Ch.